

הרב אריה כ"ץ

דעת הרמב"ם בביאה שלא כדרכה¹

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. שיטת הרמב"ם והפולמוס בדעתו
- ג. גירסת הראשונים ברמב"ם
- ד. בדיקת כתבי היד
- ה. בדיקת קטעי גניזה
- ו. מהו מקור התוספת?
- ז. עוד בעניין התוספת ואיסור הוצאת זרע לבטלה
- ח. עוד בעניין הצנזורה
- ט. סיכום

א. פתיחה

איסור הוצאת זרע לבטלה נחשב לאיסור חמור ביותר. הגמרא בנדה (יג ע"א) מאריכה בחומרת איסור זה ובהשוואתו לעבירות החמורות ביותר. מהגמרא ביבמות (לד ע"ב) עולה, שאיסור זה קיים אף כשהוא חלק מהתשמיש, והגמרא שם קוראת לו מעשה ער ואונן, אותם המית הקדוש ברוך הוא עקב חטאם.

לעומת זאת, מהגמרא בנדרים סוף פרק שני (כ ע"א-ע"ב) עולה, שלהלכה "הפיכת שולחן" בשעת התשמיש מותרת. לכאורה הפיכת שולחן היא ביאה שלא כדרכה, אליה התייחסה הגמרא ביבמות (שם) בתור איסור חמור?

הראשונים שהתמודדו עם הסתירה לכאורה בין המקורות השונים בחז"ל, נתנו שלושה הסברים לישוב את הסתירה:

1. שיטת המיוחס לרש"י (נדרים שם) והראב"ד (בעלי הנפש שער הקדושה), שמה שהתירה הגמרא בנדרים איננו ביאה שלא כדרכה, אלא תשמיש בדרך הרגילה, כשתנוחת התשמיש שונה מהמקובל, אך הזרע נשפך במקום הרגיל.
2. הסבר ראשון של ר"י הזקן בעל התוספות (יבמות שם), שמותרת ביאה שלא כדרכה, אולם ללא הוצאת זרע.
3. הסברו השני של ר"י (שם), שהאיסור בביאה שלא כדרכה והוצאת זרע הוא רק כשהדבר נעשה לצורך מניעת היריון, אולם באופן אקראי עקב תאוה לשמש באופן זה, הדבר מותר.

1. תודתי למו"ר הרב יצחק שילת על העזרה שהגיש לי בחיפוש אחר כתבי יד מן הגניזה, ועל הסכמתו לעבור על הדברים שבמאמר זה. בכל אופן, האחריות על הדברים שבמאמר (כולל טעויות אם ישנן) מוטלת עלי בלבד.

להלכה, הבית יוסף (אבן העזר סימן כה) כתב בצורה חריפה מאוד לאסור, והוסיף שאם היו רואים המתירים את דברי הזוהר שהחמיר מאוד בעניין הוצאת זרע לבטלה, לא היו מתירים את הדבר. גם בשולחן ערוך (שם) לא הזכיר כל צד של היתר, וקודם לכן (סימן כג סעיף א) כתב על החומרה של הוצאת זרע לבטלה, כולל בשעת תשמיש². הרמ"א (סימן כה סעיף ב) הביא את שני תירוצי ר"י בתור שתי דעות להלכה, וסיים: "כל המקדש עצמו במותר קדוש יאמר לו".

ב. שיטת הרמב"ם והפולמוס בדעתו

שיטתו של הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה ט), כפי שהיא מצויה בדפוסים, ברורה לכאורה:

אשתו של אדם מותרת היא לו, לפיכך כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה... ובא עליה כדרכה ושלא כדרכה³, ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה.

עולה מכאן, שהרמב"ם פסק כתירוצו הראשון של ר"י, וביאה שלא כדרכה מותרת, אך ללא הוצאת זרע.

אולם לאחרונה, ראיתי שהיו שפקפקו בדעת הרמב"ם, וכתבו שעל פי הגירסא הנכונה ברמב"ם הוא התיר אף הוצאת זרע בביאה שלא כדרכה. ראיתם היא מכך שבכל כתבי היד התימניים (כפי שהעידו הרב קפאח ברמב"ם שהוציא⁴, ומדפיסי רמב"ם פרנקל⁵), מופיעה ההלכה ברמב"ם ללא תוספת המשפט: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". לדעת אותם מפקפקים, מדובר בתוספת גירסא מאוחרת שהוכנסה ברמב"ם, ולא דעתו של הרמב"ם עצמו. כיוון שבעניין זה שיטתו של הרמב"ם עשויה להכריע את הכף, החלטתי לנסות ולברר את שיטתו של הרמב"ם בעניין עד כמה שדי מגעת.

ג. גירסת הראשונים ברמב"ם

כל הראשונים אותם ראיתי שהתייחסו לדברי הרמב"ם, גרסו בדבריו את הנוסח: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה".

2. ראה עוד בספר חרדים (מצוות התלויות בארץ סוף פרק ב) שדחה בצורה חריפה ביותר את דעת המתירים, וסיים במעשה שאירע בימיו, על אחד שהיה בא על אשתו שלא כדרכה, שרבי יוסף קארו (בעל השולחן ערוך) ושאר רבותיו: "נידוהו ותרפוהו ואמרו לשורפו באש וסוף גרשוהו מארץ ישראל".
3. בכתה"י ובדפוסים ראשונים מופיעה תוספת: "ובין דרך איברים", שנמחקה על ידי הצנזורה (אף המילים: "ובא עליה כדרכה ושלא כדרכה" נמחקו על ידי הצנזורה, אולם הוחזרו בסוגריים בדפוסים המקובלים), וראה על כך עוד להלן.
4. ועל פי גירסתו גם שונה הנוסח ברמב"ם הוצאת מקבילי.
5. ברמב"ם פרנקל כתבו שהוא הדין בכל כתבי היד האחרים בהם השתמשו מלבד שלושה כת"י אשכנזים, וראה על כך לקמן.

הראשון הקדום ביותר שהתייחס לדברי הרמב"ם הללו הוא רבי ישעיה מטראני השני, ריא"ז, שכתב את דברי הרמב"ם על פי הגירסא שלפנינו בדפוסים וחלק עליהם. זמני פטירתו והולדתו המדויקים של הריא"ז אינם ידועים, אולם רבו המובהק היו סבו, ר' ישעיה מטראני הראשון, הרי"ד, שהיה בן דורו הצעיר של הרמב"ם⁶. הדבר מוכיח, שכמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירתו של הרמב"ם, הייתה הגירסא המקובלת באיטליה (מקום מגוריו של הריא"ז) כפי שהיא אצלנו בדפוסים, שכן הריא"ז אינו רומז על גירסא אחרת ברמב"ם, ואדרבה, גירסא אחרת הייתה מסייעת לשיטתו.

ראשון קדום נוסף, אם כי מעט מאוחר יותר, שחי בפרובנס, והביא את דברי הרמב"ם כפי שהם לפנינו, הוא רבי אברהם מן ההר, שחי בתחילת האלף השישי (המחצית השנייה של המאה ה-13) והיה בן תקופתו של הרשב"א. חכם זה, שנולד אף הוא כמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירתו של הרמב"ם, הביא בפירושו לנדרים (כ"ב) את דברי הרמב"ם כסיוע לשיטתו, שביאה שלא כדרכה מותרת בתנאי שלא יוציא זרע לבטלה, ומוכח שכן הייתה גירסתו ברמב"ם.

ראשון נוסף שחי בפרובנס באותו זמן, וגרס אף הוא ברמב"ם את המילים "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" הוא רבי אהרן הכהן מלונגיל, מחבר ספר אורחות חיים, שהביא בספרו (חלק ב' הל' כתובות אות ז) את ההלכה האמורה במלואה, כולל המילים הנ"ל⁷.

אף רבי יעקב בן אשר, מזכיר בספרו טור אבן העזר (סימן כה) את דברי הרמב"ם, שהסתיימו במילים "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה", ומציין שהר"י בעל התוספות חלוק על כך. מדובר שוב בעדות קדומה, שכן הטור נולד כששים וחמש שנים בלבד לאחר פטירת הרמב"ם, בשנת ה"א כ"ט

6. גם התאריכים המדויקים של הולדת ופטירת הרי"ד אינם ידועים, אך אפילו לפי השיטה המאחרת ביותר את הולדתו, הוא היה לכל הפחות בן עשרים וחמש בעת פטירת הרמב"ם, בשנת ד'תתקס"ה (1204), כשלפי השיטה המקדימה כבר היה בן ארבעים.

7. באורחות חיים אמנם לא מוזכר שזהו לשון הרמב"ם, אך השוואה בין דבריו לבין דברי הרמב"ם מלמדת ללא שום ספק שדבריו נלקחו מהרמב"ם. אמנם למעשה אין צורך בהוכחה, שכן בספר הכלבו (שדומה ביותר לספר ארחות חיים, והיום מקובל שהוא המהדורה הראשונה של ספר ארחות חיים, שנכתבה אף היא בידי רבי אהרן הכהן עוד בצעירותו) סימן עה, נכתבו הדברים במפורש בשם הרמב"ם. אף על פי כן, העדפנו להביא את ההוכחה בגוף הדברים מתוך האורחות חיים משתי סיבות: 1. ייחוסו של ספר הארחות חיים לרבי אהרן הכהן מלונגיל איננו מוטל בספק. 2. יכול להיות שיהיה מי שיטען שהמילים האמורות מהוות תוספת מאוחרת גם בגוף דברי הכלבו, על מנת להתאימו עם נוסחאות הרמב"ם המצויות בדיניו (בשאר הראשונים לא ניתן לטעון כן, שכן הראשונים הנ"ל דנו בדברי הרמב"ם הללו, כולל באיסור להוציא זרע בביאה שלא כדרכה, אולם בכלבו מדובר בציטוט ללא דיון). אולם העובדה שאותה נוסחה מופיעה גם בספר הנוסף, וללא ציון שמדובר בדברי הרמב"ם, מוכיחה מעל לכל ספק שמדובר בנוסחתו המקורית של מחבר הספר.

(1269), וחי הן באשכנז והן בספרד, ולמרות זאת מדבריו עולה שלא היה ידוע לו על גירסא אחרת ברמב"ם.

שני ראשונים ספרדים, אם כי מאוחרים יותר, אף הם גרסו ברמב"ם כפי שהוא לפנינו. הכוונה לרבי וידל די טולוזא, מחבר המגיד משנה על הרמב"ם, שמפירושו לרמב"ם על ההלכה האמורה, עולה שהמילים "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" היו מצויות בגירסתו, ולרבינו ניסים בן ראובן גירונדי, הר"ן, שבפירושו לנדרים (שם) מביא שכתב הרמב"ם: "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". שני ראשונים אלו חיו בספרד במחצית השנייה של המאה הראשונה לאלף השישי (המאה הארבע עשרה).

כבר מדברי הראשונים שעסקו ברמב"ם אנו רואים שעשרות שנים בודדות לאחר פטירת הרמב"ם, הייתה הגירסא הנפוצה בכמה וכמה מקומות שונים באירופה: איטליה, אשכנז ופרובנס, שהרמב"ם כתב במפורש לאסור הוצאת זרע לבטלה בביאה שלא כדרכה, ולא הייתה ידועה גירסא אחרת. אנו גם יודעים שכמאה שנים לאחר פטירת הרמב"ם הייתה זו הגירסא הנפוצה בספרד.

ד. בדיקת כתבי היד

כאמור (בהערה לעיל), ברמב"ם פרנקל מציינים שלושה כתבי יד בלבד שבהם מופיעה הגירסא "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". עיינתי בפרטים של שלושת כתבי היד הללו. אחד מהם אכן קדום יחסית, משנת 1295, הוא כת"י בודפשט A77 (במכון לתצלומי כת"י שבספריה העברית: F2904⁸), שנכתב כנראה בצפון צרפת על ידי נתן בן שמעון הלוי. שני כתבי היד האחרים המצוינים שם מאוחרים יותר: האחד, כת"י אוקספורד 569 (צילום: F19440) שנכתב על ידי מעתיק בשם שלמה בתחילת המאה ה-14, והאחר, כת"י קימברידג' Dd13.1 (צילום: F15937) מאוחר עוד יותר, ומתוארך למאה ה-15.

מטרתי בחיפוש הגירסא בכתבי יד נוספים הייתה כפולה: האחת, לראות האם הגירסא המוסכמת בכתבי היד האשכנזיים הייתה כפי שמופיע בכתבי היד שבהוצאת פרנקל וכוללת את התוספת האמורה, ועד כמה ניתן לראות אם מדובר בגירסא קדומה. השנייה, לבדוק במקביל את כתבי היד הספרדיים ולמצוא את גירסתם.

לצורך כך עיינתי בצילומים של תשעה כתבי יד, מהקדומים ביותר שקיימים כיום (מלבד אלו שצוינו לעיל), ומכילים את ההלכה האמורה ברמב"ם, מחציתם אשכנזים ומחציתם ספרדים.⁹

8. אף אני עיינתי בתצלום הכת"י, ואכן המשפט האמור מופיע שם.

9. לא עיינתי בכתבי יד תימניים, שכן נאמנים עליי דברי הקודמים לי (הרב קפאח, מדפיסי פרנקל ומהד' מקבילי) שאין הם מכילים את המשפט האמור. כמו כן, כתבי היד האיטלקיים הקדומים ביותר שידועים לספר קדושה (ע"פ המופיע במפתח כת"י של הספריה הלאומית) הם מהמאה ה-15 בלבד ואין להם ערך לבדיקה שעשיתי, המתמקדת בזמנים קדומים יותר.

- ואלו הם תצלומי כתה"י שנבדקו (ע"פ סדר כרונולוגי):
1. כת"י קמברידג' ADD1564 (צילום: F17476). מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב על ידי קרשביהו הצרפתי בשנת ה'ב (1242), כלומר 37 שנים לאחר פטירת הרמב"ם. כת"י אוקספורד 568 (צילום: F19439). מדובר בכת"י ספרדי שנכתב על ידי היחיוני בשנת ה'מ"ה¹⁰ (1284).
 2. כת"י בהמ"ל RAB350 (צילום: F50553). מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב על ידי משה הכהן, כנראה בשנת ה'מ"ח¹¹ (1288).
 3. כת"י סינסיניטי 671 (צילום: F22000). מדובר בכת"י ספרדי מן המאה ה-13 או המאה ה-14.
 4. כת"י בודפשט A88 (צילום: F12323). מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב ע"י מאיר הכהן בשנת ה'ע"א (1311).
 5. כת"י הספריה הלאומית 1193. מדובר בכת"י ספרדי שנכתב ע"י מעתיק בשם יצחק לפני שנת ה'ק"א (1351).
 6. כת"י פריס 337 (צילום: F2940G). מדובר בכת"י ספרדי שנכתב לפני שנת ה'קל"ב (1372).
 7. כת"י וינה 57/1 (צילום: F10156, F1293). מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב על ידי אליהו בן בנימין הלוי לקראת סוף המאה ה-14¹².
 8. כת"י ששון 417. מדובר בכת"י ספרדי, כנראה מהמאה ה-14. עיון בכל כתבי היד המפורטים לעיל הראה שבכולם, למעט כת"י פריס 337¹³, מופיעות המילים "ובלבד שלא יוציא שכבת זרע לבטלה" כחלק מגוף הטקסט עצמו. עולה מכאן, שאף מבדיקת כתבי היד, הייתה הגירסא המקובלת באשכנז, בצרפת ובספרד במאה ה-13 (שבתחילתה נפטר הרמב"ם) כפי שהיא מצויה אצלנו בדפוסים.

ה. בדיקת קטעי גניזה

על מנת לברר יותר את גירסת הרמב"ם, חיפשתי בקטעים מן הגניזה המכילים העתקות של הלכות איסורי ביאה פרק כא¹⁴. לצערי הרב נחלתי כאן

(מה עוד שכאמור, כבר מאתיים שנה קודם לכן העיד הריא"ז, חכם איטלקי, שבגירסתו הייתה התוספת האמורה). לגבי כתבי יד הכתובים בכתובה מזרחית, ראה להלן.
 10. על שנת העתקתו של כתב היד ראה מלאכי בן אריה "צורה יוצאת דופן של תאריך ליצירה בכתב יד" (תרביץ מא תשל"ב, עמ' 116-124).
 11. ראה הדרום לח, תשל"ד (עמ' 10).
 12. על מעתיק זה ידוע שהעתיק ספר אחר בכתובה מזרחית בשנת ה'קנ"ט (1399).
 13. שהוא כאמור לעיל כת"י ספרדי, ולא מהקדומים ביותר.
 14. בחיפוש נעזרתי גם בפרויקט הדיגיטציה של הגניזה של פרידברג.

אכזבה, שכן בכל קטעי הגניזה היודעים לנו¹⁵, יש רק שני קטעים המכילים את הפרק הנ"ל. הראשון, והחשוב שבהם (וינה H101 צילום: F1477), הוא קטע מהלכות איסורי ביאה והלכות שחיטה שנכתב על ידי שלמה הלוי, בנו של הדיין שמואל בן סעדיה הלוי, ונכתב כנראה עוד בחייו של הרמב"ם. אלא שלדאבון הלב, בקטע זה חסרים כמה דפים, ובהם הדף המכיל את ההלכה האמורה¹⁶. קטע אחר, המכיל כמה דפים בודדים מהלכות איסורי ביאה (לונדון 10832. צילום: F8147) בכתיבה מזרחית, לא ידוע מועד הכתיבה, נבדק ובו הגירסא כבכתבי היד התימניים, ללא התוספת האמורה.

ו. מהו מקור התוספת?

נראה ברור, שבמהדורה הראשונה שיצאה תחת ידי הרמב"ם, שהיא בדרך כלל המשתקפת בנוסח כתבי היד התימניים¹⁷, לא הופיע המשפט "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה". הרב קפאח העיר¹⁸, שאין צורך בתוספת זו, שכן כמה הלכות מאוחר יותר (הלכה יח), כתב הרמב"ם: אסור להוציא שכבת זרע לבטלה, לפיכך לא יהיה אדם דש מבפנים וזורה מבחוץ...

ומכאן מוכח שאיסור הוצאת זרע לבטלה הוא אף בדרך תשמיש. אמנם ר"י בעל התוספות חילק בין מקרה בו מתכוון למנוע היריון שאסור, לבין אקראי למלא תאוותו שמתור, אך ברמב"ם עצמו לא מופיע כל חילוק כזה, לכן נראה יותר שסמך על מה שכתב בהמשך שהוצאת זרע לבטלה אסורה¹⁹.

15. הדברים נבדקו הן ברשימה הביבליוגרפית של הספריה הלאומית והן באתר הגניזה.
 16. צילום הקטע נבדק בנוכחותי על ידי הרב יצחק שילת. לאחר מכן בדקתי שוב בפרויקט הגניזה הממוחשב, ואף שם היה חסר הדף האמור.
 17. עיין על כך בהרחבה במבוא לרמב"ם המדויק הוצאת הרב שילת ספר המדע. ראוי לציין, שהעובדה שהסופרים האשכנזיים והספרדים ידועים כמדויקים פחות ממקביליהם התימניים בהעתקה פחות רלוואנטית לדיון במאמר זה, שכן בודאי שהדיון כאן איננו על שגיאה בהעתקה, אלא על תוספת משפט, ומידת הדיוק של הסופרים שכתבו את כתבי היד בהם נמצא המשפט הנוסף אינה משנה.
 18. וכן כתבו המו"לים של הוצאת פרנקל בילקוט שינו"ס שם.
 19. ואין לבוא ולומר שלדעת הרמב"ם יש חילוק בין מקרה בו מוציא זרע מחוץ לגוף האישה, שהוא אסור, לביאה שלא כדרכה בה התיר שפית זרע שלא במקום, כיוון שהוא בגוף האישה, משום שהגירסא המדויקת ברמב"ם (אותה ניתן לראות גם בכתה"י שבדקתי, ומופיעה גם בטור ובדפוסים ראשונים, ראה לעיל) היא שהתיר גם ביאה בדרך איברים, שבה (אם יש שפית זרע) הזרע נשפך בחוץ, וממילא מוכח שלא חילק כחילוק ר"י (וראה באותו פרק בהלכות איסורי ביאה הלכה א, שאין לביאה דרך איברים דין ביאה כלל, ודינה כחיבוק ונישוק). כך גם ניתן לדייק מדבריו בפירוש המשניות לסנהדרין (פ"ז מ"ד), שם כתב את ההיתר לבוא על אשתו ביאה שלא כדרכה ביחד עם ביאה דרך איברים, וקודם לכן באותה משנה, כשדיבר על ביאה דרך איברים באחת מן העריות, הזכיר שאין על זה חיוב כרת של איסורי עריות, אלא זהו מה שקראו חז"ל ניאוף ביד וברגל. וראה עוד להלן בעניין זה.
- [הערת העורך:]** לגבי סדרי עדיפויות לדרכי הוצאת זרע לצורכי בדיקות או הליכי פוריות – אנו מוצאים בפוסקים הבדל בין ביאה דרך איברים לבין השחתת זרע "על עצים ועל אבנים", ראה למשל באג"מ אבן העזר חלק ג, סי' יד, שבמשמוש ידיים אסור מצד ניאוף

כנראה, שלאחר שנוכח הרמב"ם עצמו שיש שטעו בכונתו, והתירו ביאה שלא כדרכה הכוללת הוצאת זרע, הוסיף את הדברים במהדורה מאוחרת יותר, שהיא זו שהתפשטה ברחבי אירופה. לכל היותר, אם אין מדובר ברמב"ם עצמו, מדובר במי מבאי בית מדרשו הקרובים של הרמב"ם, ששמע ממנו שלא התיר הוצאת זרע בביאה שלא כדרכה.

האפשרות שמדובר בתוספת מאוחרת של מעתיק תלמיד חכם בעיני עצמו, שרצה "להציל את הרמב"ם מהכשלת הרבים", איננה סבירה בעיני כלל וכלל, זאת משתי סיבות:

1. מצאנו את הגירסא שכוללת את המילים "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה" כמה עשרות שנים בודדות לאחר פטירת הרמב"ם, בכל המרכזים היהודיים באירופה: באיטליה²⁰, באשכנז²¹, בצרפת²², בפרובנס²³ ובספרד²⁴. רחוק להניח שאם מדובר בתוספת עצמאית מקומית, שתוספת זו הייתה מתפשטת באופן גורף ומוסכם כל כך מהר.

2. רבי יצחק הזקן, שחי בדור שלפני הרמב"ם, הביא (כאמור לעיל) באחד מפירושו את האפשרות להוציא זרע בביאה שלא כדרכה. פירושו של ר"י מצוטט רבות בידי הבאים אחריו, וחלקם מסכימים עמו. גם רי"ד (סבו של הרי"א) פירש באופן זה, ואנו רואים שפירוש כזה היה מקובל באיטליה ובצרפת עוד בימיו של הרמב"ם, וממילא לא היה צורך "להציל את הרמב"ם" באירופה.

ז. עוד בעניין התוספת ואיסור הוצאת זרע לבטלה

שבתי עוד ועיינתי בעניין זה, ונראה שיש כדמות ראייה, שאכן הרמב"ם סמך בתחילה על מה שכתב בהמשך בעניין איסור הוצאת זרע לבטלה, ורק לאחר מכן הוסיף (כאמור הוא או מי מבאי בית מדרשו שהכיר את שיטתו) את דבריו בהלכה הקודמת יותר, על מנת להימנע מטעויות.

ולא הותר גם לצורך הולדת בנים משא"כ בדש מבפנים או בתשמיש דרך אברים. לכן לא ניתן להכריע במחלוקת קדמונים על שיטת הרמב"ם על סמך סברא המדמה את שני הדברים. -- הרב מרדכי הלפרין.

חשובת הכותב:

- אינני רואה בהערת העורך סתירה לדבריי משתי סיבות:
1. העורך עצמו השווה בהערותו (ע"פ דברי האג"מ) בין דש מבפנים לתשמיש דרך אברים. זהו בדיוק מה שכתבתי, שהרי הרמב"ם אסר בפירוש דש מבפנים.
 2. בעניין הראיה מניאוף ביד וברגל, אין זו סברא בעלמא, אלא גוף דברי הרמב"ם שהשווה בין ביאה דרך אברים לחיכוך האיש ביד וברגל, ופירש **הוא** כך את מה שאמרו חז"ל על המנאפים ביד וברגל. אמנם אין כאן ראיה גמורה, שכן הוא מדבר שם לעניין איסורי עריות ולא לעניין איסור הוצאת זרע לבטלה, אך עצם העובדה שבחר לעניין זה ביטוי שחז"ל הביאו אותו בהקשר להוצאת זרע לבטלה, אומרת דורשני, וראה על כך להלן בגוף המאמר.
20. **רי"א ז**, שחי במאה ה-13.
 21. על פי כתבי היד האשכנזיים מהמאה ה-13, וכן הטור, שחי במאה ה-13 באשכנז.
 22. ראה לעיל, שחלק מכתבי היד האשכנזיים, ובמיוחד הקדום שבהם, נכתבו בצרפת.
 23. רבי אברהם מן ההר ורבי אהרן הכהן מלוניל, שחיו במאה ה-13.
 24. ראה לעיל, שהגירסא ברוב כתה"י הספרדים, ובעיקר הקדומים, כוללת את המשפט הנ"ל.

מקור מקביל לדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פרק כא, נמצא בפירוש המשניות לסנהדרין (פרק ז הלכה ד). מרבית ההלכות המופיעות בפרקנו מופיעות שם, אולם בהשמטה ברורה אחת – כל ההלכות הקשורות לאיסור הוצאת זרע לבטלה, אינן מוזכרות כלל בפירוש המשניות²⁵. נראה לענ"ד, שהסיבה לכך ברורה – בפירוש המשניות הדין הוא באיסורי עריות, כשהרמב"ם מדגיש שם בצורה ברורה, שאין לאיסורי עריות כל נגיעה לשאלת הוצאת הזרע, והם אינם קשורים לכך. ממילא ברור, שגם שאלת היתר ביאה באשתו שלא כדרכה ודרך איברים, מנותקת משאלת הוצאת הזרע, ורק ביד החזקה, שם בא הרמב"ם לתת את מכלול ההלכות, ישנו דיון נרחב יותר באיסור הוצאת זרע. ניתן להוכיח את הדבר גם מלשון הרמב"ם עצמו בפירוש המשניות שם, בו הוא קורא לביאה דרך איברים בעריות (שאינה נחשבת לאיסור עריות שחייבים עליו כרת): "וצורה זו מן התיעוב קוראים אותו חכמים עליהם השלום מנאפין ביד וברגל", כשבהלכות איסורי ביאה, כשדן הרמב"ם באיסור הוצאת זרע לבטלה (הלכה יח) הוא כותב:

אבל אלו שמנאפין ביד ומוציאין שכבת זרע, לא די להם שאיסור גדול הוא, אלא שהעושה זה בנדוי הוא יושב, ועליהם נאמר: "דיכם דמים מלאו", וכאילו הרג הנפש²⁶.

כאמור, לדעת הרמב"ם ביאה שלא כדרכה ודרך איברים באשתו, הותרה בצורה שווה, וכמו שברור מלשון הרמב"ם שלא שייך להתיר הוצאת זרע בביאה דרך איברים, הוא הדין גם בביאה שלא כדרכה.

ח. עוד בעניין הצנזורה

ראיתי, שיש שרצו להוכיח שהתוספת בעניין איסור הוצאת זרע לבטלה נוספה מאימת הצנזורה. אמנם כבר ברמב"ם עצמו מוכח שאין הדברים נכונים, שכן השמטות הצנזורה בעניין היתר ביאה שלא כדרכה והיתר ביאה דרך איברים הינן השמטות מאוחרות, וכפי שראינו לעיל, מופיעה התוספת האוסרת הוצאת זרע לבטלה בכתבי היד הקדומים, בהם לא נגעה יד הצנזורה. ניתן להביא ראיה נוספת ממקור אחר, שהשמטות הצנזורה בעניין מקורן מתקופה מאוחרת בהרבה לתקופה בו מצאנו ברמב"ם את האיסור להוציא זרע לבטלה בביאה שלא כדרכה. ראשון נוסף, שלכאורה לא ברורה דעתו בעניין הוא הרא"ש. בדפוסים שלפנינו, לא מופיע כלל דיון של הרא"ש בשאלת ביאה שלא כדרכה, אולם

25. אמנם הרמב"ם הזכיר שם את איסור הוצאת זרע לבטלה, אבל המעיין היטב בדבריו, יראה שעשה זאת כבודך אגב, ולא ייחד לכך פירוט של הדברים כפי שעשה ביד החזקה.

26. ניתן אמנם לטעון שמדובר רק בשיתוף השם, ומדובר בשני סוגי "ניאוף" שונים – האחד חיכוך של האיש באברי האישה, והשני הוצאת זרע בידיים בעצמו, אך מכל מקום רואים שהרמב"ם השווה בין המושגים. עוד ניתן לראות, שאיסור הוצאת זרע לבטלה לדעת הרמב"ם הוא סניף של שפיכות דמים ולא של עריות, והדבר מחזק את הדברים שכתבנו למעלה.

הבית יוסף (סימן כה), כתב, שהרא"ש כתב שתירוצו השני של ר"י (שהתיר להוציא זרע באקראי בכיאה שלא כדרכה) הוא העיקרי. ואכן, הב"ח בהגהותיו לפסקי הרא"ש על יבמות (פרק ג סימן ט) הוסיף קטע שלם מדברי הרא"ש, בו מובא הדיון בנושא עם שני תירוצי ר"י והכרעת הרא"ש.

על מנת לבדוק מהו מקורם של הדברים, חיפשתי בכתבי היד של הרא"ש למסכת יבמות המצויים לפנינו. בקטלוג כתבי היד של הספריה הלאומית מופיעים רק שלושה כתבי יד, שבהם מצויים פסקי הרא"ש לפרק שלישי של יבמות. באחד מהם (כת"י פריס 418, שמספרו במכון לתצלומי כת"י: F31434) לא ניתן למצוא כלל את הסימן המתאים²⁷, ונשארו שני כתבי יד בהם ניתן לבדוק את גירסת הרא"ש בעניין:

1. כת"י סט. פטרסבורג 208 (צילום: F51140): מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב על ידי הסופר יהונתן בן שבתי²⁸, ומתוארך למאות ה-14-15 למנינם.
2. כת"י פאריס 417 (צילום: F4443): מדובר בכת"י אשכנזי שנכתב על ידי הסופר אליקים בן שמואל הלוי, וכתבתו הסתיימה בשנת ה'רכ (1460).

בשני כתבי היד מופיע הקטע החסר והכרעתו של הרא"ש. מכאן נראה, שאף אם שלטה הצנזורה והשמיטה את הדברים, מדובר בהשמטה מאוחרת ביותר, למעלה ממאתיים שנה לאחר שכבר היה ידוע המשפט ברמב"ם האוסר הוצאת זרע לבטלה בכיאה שלא כדרכה, וברור שאין לתלות בחשש מפני הצנזורה את המשפט האמור.

ט. סיכום

מבדיקת כתבי היד ודברי הראשונים שעסקו ברמב"ם, ניתן להוכיח, שאף אם במהדורה הראשונה שיצאה מתחת ידי הרמב"ם, לא הוזכר המשפט "ובלבד שלא יוציא זרע לבטלה", כמה עשרות שנים לאחר פטירתו, זו הייתה הגירסא המקובלת בכל המרכזים היהודיים באירופה, אף שבחלק מהם התקבלה הגישה שהתירה באופן אקראי ביאה שלא כדרכה המלווה בהוצאת זרע, כשאין מטרתה למנוע היריון. עיון בהלכות נוספות ברמב"ם בעניין זה מלמד אותנו, שדעת הרמב"ם הייתה לאסור הוצאת זרע לבטלה אף בדרך תשמיש. לכן נראה, שהרמב"ם עצמו, כשהבין שיש הטועים בדבריו על פי פירושים אחרים שהיו קיימים באותה תקופה, תיקן את דבריו בחיבורו, או לכל הפחות, מדובר במי מבאי ביתו שהיה אחראי על הפצת חיבורו, וידע את דעתו של הרמב"ם בעניין.

מקור: אסיא צו-צח עמ' 141-149 (2015).

27. צילום כתב היד קטוע ביותר, ולא ברור האם מדובר בכתב יד שיש בו חסרונות רבים, או שהצילום שנעשה גרוע, ולכן לא מאפשר את מציאת הסימן המתאים.

28. מאותו סופר ידועים לנו כמה העתקות נוספות, המתוארכות למאה ה-14 למנינם.